

Tomo Zano biblioteka tarpukario Vilniuje

HENRYKA ILGIEVIČ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
ilgiewicz@mail.ru

Straipsnio tikslas – nušviesti veikusios tarpukario Vilniuje Tomo Zano vardo bibliotekos įkūrimą ir veiklą, jos fondų augimą, valstybės, savivaldos organų ir visuomenės paramą bibliotekai, švietėjišką ir kultūrinį vaidmenį, taip pat paminėti jos įkūrėjus ir darbuotojus. Biblioteka daugiausia naudojosi visų tipų mokyklų moksleiviai, mokytojų seminarijų, parengiamųjų ir kvalifikacijos kėlimo kursų klausytojai, rečiau – studentai ir suaugę įvairių profesijų žmonės. Bibliotekos patalpose taip pat buvo organizuojamos mokslo-populiarinimo paskaitos, pašnekesiai aktualiomis jaunimui ir vaikams temomis. Biblioteka buvo likviduota Antrojo pasaulinio karo metais. Rengiant straipsnį remtasi archyvine ir publikuota dokumentine medžiaga, to meto spauda, lenkų autorių darbais.

Esminiai žodžiai: tarpukario Vilnius, Vilniaus bibliotekos, Tomo Zano biblioteka, Rytų žemių lenkų mokyklų motinėls draugija.

Šviečiamosios skaityklos įkūrimas Vilniuje

Pasibaigus I pasauliniam karui, Vilniuje pradėjo atgimti ir kurtis naujos švietimo, mokslo, kultūros įstaigos, tarp jų ir bibliotekos. Jas steigė ir išlaikė mokslo ir švietimo institucijos, visuomeninės organizacijos, religinės ir tautinės bendruomenės, įvairios draugijos¹. Nemažus nuopelnus plečiant bibliotekų tinklą turėjo Rytų žemių lenkų mokyklų motinėls draugija (*Towarzystwo*

Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich). Ši draugija buvo įkurta 1919 m. sujungus prieš tai veikusias Lenkų tautinio švietimo (*Towarzystwo Oświaty Narodowej*) ir Lenkų katalikų liaudies švietimo (*Towarzystwo Katolickie Polskiej Oświaty Ludowej*) draugijas. Naujos draugijos įstatai buvo aptarti 1919 m. rugpjūčio 21 d. įvykusiame organizaciniame susirinkime ir tais pačiais metais lapkričio 7 d. patvirtinti. Vėliau įstatai buvo šiek tiek pakeisti, 1937 m. spalio 9 d. iš naujo patvirtinti ir įtraukti į Vilniaus vaivadijos draugijų sąrašą 2100 numeriu. Draugija veikė Vilniaus, Naugarduko ir Balstogės vaivadijose. Jos buveinė buvo Vilniuje².

1 *Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 roku oraz tablice statystyczne*. Warszawa: Nakładem Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych we Lwowie, 1932; *Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej: Informator*, red. B. Bieńkowska. Poznań: Ministerstwo Kultury i Sztuki Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą, 1998.

2 Statut Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich, uchwalony przez Zebranie Organizacyjne w Wilnie, dnia 21 sierpnia 1919 roku,

Draugija turėjo tikslą rūpintis vaikų ir jaunimo švietimu krikščioniškoje dvasioje, teikti jiems moralinę ir materialinę pagalbą. Tuo tikslu ji steigė ikimokyklinės švietimo ir vaikų globos įstaigas, pradines mokyklas, bendrabučius, liaudies kultūros namus, bibliotekas ir skaityklas, leido vadovėlius ir mokymo pagalbines priemones, skirdavo stipendijas besimokantiems jaunuoliams, organizavo viešas paskaitas ir švietimo kursus suaugusiems³.

Draugijai vadovavo centrinė valdyba, kurios pirmininkas 1919–1930 m. buvo gydytojas, visuomenės ir švietimo veikėjas Witoldas Węśławski, 1930–1939 m. – teisininkas, kompozitorius Stanisławas Węśławski⁴. Draugijos pagrindiniais struktūriniais vienetais buvo rateliai, steigiami Vilniaus mieste ir provincijos miesteliuose⁵. Jau pirmaisiais draugijos veiklos metais pačiame Vilniuje pradėjo veikti 9, provincijos vietovėse 35 rateliai, kurie rūpinosi naujai įsteigtomis švietimo ir kultūros įstaigomis. Tačiau 1920 m. vasarą prasidėjus naujai Sovietų Rusijos invazijai daug ratelių provincijoje nutraukė veiklą, jų turtas buvo

išgrobstytas, darbuotojai išblaškyti. Tiktai pasibaigus Lenkijos ir Sovietų Rusijos karui pradėjo atgimti buvę ir steigti nauji Rytų žemių lenkų mokyklų motinėls draugijos rateliai. Iki 1925 m. jų skaičius išaugo iki 56⁶.

Beveik visi Rytų žemių lenkų mokyklų motinėls draugijos rateliai steigė ir išlaikė bibliotekas ar skaityklas. Didžiausią iš jų turėjo Tomo Zano vardo bibliotekos ratelis Vilniuje⁷. Ratelis susibūrė 1919 m. lapkričio mėnesį. Pirmuoju jo pirmininku tapo žymus

6 Bogusz J., Polska Macierz Szkolna Ziem Wschodnich w Wilnie i Ziemi Wileńskiej. *Almanach Szkolnictwa Ziemi Wileńskiej 1919–1925*, Wilno, 1925, p. 25–33.

7 Tomas Zanas (lenk. Tomasz Zan, 1796–1855) – lenkų poetas, Filomatų ir Filaretų draugijų steigėjas. Gimė 1796 m. gruodžio 21 d. Minsučiuose, netoli Molodečno, bajorų Karolio ir Kotrynos iš Dilevskių Zanų šeimoje. Pradinį išsilavinimą gavo namuose. Nuo 1807 m. mokėsi Minsko, vėliau – Molodečno gimnazijoje. 1815 m. įstojo į Vilniaus universitetą, fizikos-matematikos fakultetą. Studijas universitete baigė 1820 m. magistro laipsniu. Dirbo mokytoju mergaičių pensionatuose Vilniuje. Rašė elegijas, balades, poemas, kitų žanrų kūrinius. Artimai draugavo su Adomu Mickevičiumi ir kitais to meto Vilniaus literatais. Daugelį savo kūrybos darbų paskelbė periodinėje spaudoje. Priklausė Filomatų, Filaretų ir Vilniaus „Nenaudėlių“ (lenk. *szubrawcy*) draugijoms. Carinės Rusijos valdžiai susekus Vilniaus slaptuosius ratelius, 1823 metų spalio 23 d. T. Zanas buvo suimtas ir kalinamas. Teismo nuosprendžiu T. Zanas buvo nuteistas metams tvirtovės ir nuolatiniam gyvenimui Rusijoje, išstentas prie Uralo į Orenburgą. Tyrė Uralo aukso ir naftos išteklius, mineralus, įkūrė Orenburgo muziejų ir jam vadovavo, sudarė Uralo geografinį žemėlapi. 1837 m. T. Zanui buvo leista palikti Sibirą. 1839 m. persikėlęs į Peterburgą T. Zanas dirbo Kalnų institute bibliotekininku. 1841 m. grįžo į Vilnių. Nuo 1845 metų gyveno nuosavame Kochačino dvare netoli Oršos. Čia ūkininkavo, rašė. Mirė 1855 m. liepos 19 d. Palaidotas Smalėnuose. Žiūrėti: Venclova T. *Vilniaus vardai*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2006, p. 142–143; Prieiga per internetą: Tomas Zanas. https://lt.wikipedia.org/wiki/Tomas_Zanas. Žiūrėta: 2020 03 09.

zalegalizowany na zasadzie decyzji Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 7-go listopada 1919 r., Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 53, ap. 23, b. 1594, l. 63–64, § 3, 5.

3 Ten pat, § 1, 4.

4 Węśławski Witold (1855–1930), lekarz, działacz społeczny, *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, red. H. Dubowik, L.J. Malinowski. Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, 2002, p. 422; Dąbrowski P., Wileńska działalność społeczno-kulturalna i oświatowa Stanisława Węśławskiego (1896–1942) – przyczynek do biografii. *Rec Historica*, 2015, t. 39, p. 191–204.

5 Statut Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej..., LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1594, l. 63–64, § 15–17.

švietimo ir visuomenės veikėjas, kunigas Stanisławas Miłkowski (1881–1961)⁸, valdybos nariais Zofia Kiewliczowa, Ludwika Ruszczyćówna, Stefania Montwiłłowa, Władysławas Bodziachowski, Maria Reuttówna, Wanda Wojewodzka. Pirmiausia ratelio nariai atidarė nedidelę skaityklą Benediktinių gatvėje Rytų žemių lenkų mokyklų motinėės draugijos centrinės valdybos patalpose. Skaitykla rūpinuosi W. Bodziachowski. Skaitykla veikė kelis mėnesius. Paskui, atsinaujinus kovoms su bolševikine Rusija, buvo uždaryta, o jos turimi knygų fondai perduoti Centrinės valdybos bibliotekai⁹.

Skaityklos atidarymu iš naujo susirūpinta 1920 m. rudenį. Tarpininkaujant kunigui S. Miłkowskiui, buvo gautos patalpos (penki nedideli kambariai ir viena didesnė salė) Šv. Onos gatvėje (dabar Maironio) Nr. 7, užsitikrinta Rytų žemių lenkų mokyklų motinėės draugijos centrinės valdybos finansinė parama ir 1920 m. lapkričio 14 d. išplatintas kreipimasis į visuomenę. Jame buvo pranešama apie planuojamą skaityklos atidarymą ir prašoma įstaigas bei privačius asmenis dovanoti arba paskolinti skaityklai stalus, lentynas, spintas, kėdes, taip pat vertingas knygas, vadovėlius, klasikų veikalus¹⁰.

Steigėjų ir Vilniaus lenkų visuomenės pastangomis skaitykla, pavadinta „Savišvieta“ (*Samokształcenie*), per mėnesį buvo įrengta ir 1920 m. gruodžio 21 d. iškilmingai atidaryta. Šios dienos rytą Šv. Mykolo bažnyčioje buvo atlaikytos mišios už T. Zano ir kitų filaretų vėles. Mišiose dalyvavo Tomo Zano bibliotekos ratelio nariai, Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesoriai ir studentai, Vilniaus mokyklų moksleiviai. Vakare, pašventinus skaityklos patalpas šv. Onos gatvėje, susirinkę salėje iškilmių dalyviai iš klausė profesoriaus Piotro Mariano Massoniaus paskaitos apie T. Zaną ir jo kūrybą¹¹.

Skaityklos vedėja buvo paskirta L. Ruszczyćówna. Jos vadovaujama skaitykla pradėjo darbą turėdama 158 knygas ir kelis periodinius leidinius¹². Tolesnė skaityklos raida didžia dalimi priklausė nuo visuomenės paramos, tad Rytų žemių lenkų mokyklų motinėės draugijos valdyba vėl kreipėsi į visuomenę prašydama aukoti pinigų, reikalingų naujoms knygoms įsigyti¹³. Atsiliepdami į valdybos kreipimąsi Vidurio Lietuvos švietimo departamentas, kitos valstybės įstaigos ir visuomeninės organizacijos parėmė skaityklą finansiškai, kas įgalino jos tolesnę plėtrą. 1921/1921

8 Miłkowski Stanisław (1881–1961) ksiądz, kaznodzieja, działacz oświatowy. *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, red. H. Dubowik, L.J. Malinowski. Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, 2002, p. 231–232.

9 Wypożyczalnia Polskiej Macierzy Szkolnej. *Gazeta Wileńska*, 1920 XII 12, nr. 42, p. 4; Ruszczyćówna L., Biblioteka im. Tomasza Zana. *Biblioteki wileńskie*, praca zbiorowa pod red. A. Łysakowskiego. Wilno, 1932, p. 165.

10 Odezwa Polskiej Macierzy Szkolnej. *Gazeta Wileńska*, 1920 XI 14, nr. 19, p. 4.

11 Nabożeństwo za duszę ś. p. Tomasza Zana. *Gazeta Wileńska*, 1920 XII 19, nr. 48, p. 3; Otwarcie czytelnia „Samokształcenie”, ten pat, p. 3; Czytelnia „Samokształcenie” Koła Bibliotecznego im. Tomasza Zana PMSz, ul. Św. Anny 7, *Gazeta Wileńska*, 1920 XII 24, nr. 52, p. 7; Podziękowanie [Zarządu Koła Bibliotecznego im. Tomasza Zana Polskiej Macierzy Szkolnej], ten pat, p. 7; Nowa placówka, *Gazeta Wileńska*, 1920 XII 28, nr. 53, p. 3.

12 Ruszczyćówna L., Biblioteka im. Tomasza Zana..., p. 166.

13 Polska Macierz Szkolna do społeczeństwa polskiego. *Gazeta Wileńska*, 1920 XII 23, nr. 51, p. 3.

metais skaityklos biudžetas siekė 2 372 648 lenkiškas markes¹⁴, 1922 metais – 2 807 728, 1923 metais – 292 608 116¹⁵.

1922 m. skaitykla turėjo 2524 knygas, gaudavo 30 pavadinimų periodinių leidinių ir aptarnavo nuolat didėjančią skaitytojų skaičių, pavyzdžiui, 1922 m. vasario mėnesį skaitykloje apsilankė 1686 skaitytojai. Dažniausiai skaitykloje lankėsi moksleiviai ir demobilizuoti kareiviai, kurie norėjo baigti vidurinius mokslus, nutrauktus dėl karo su bolševikine Rusija. Jaunuolius taip pat traukė skaitykloje organizuojamos mokslo populiarinimo paskaitos gamtos, technikos, kraštotyros, istorijos ir religijos temomis, o vaikus jų amžiui pritaikyti pašnekesiai apie knygas ir pasaulio pažinimą¹⁶.

Tomo Zano vardo biblioteka

1923 m. išaugus knygų ir skaitytojų skaičiui skaitykla buvo pertvarkyta į Tomo Zano vardo biblioteką. 1925 m. biblioteka gavo erdvesnes patalpas Didžiosios Pohulan-

kos (dabar Jono Basanavičiaus) gatvėje, Nr. 14 /15. Bibliotekoje tada dirbo keturios darbuotojos: bibliotekos Ludwika Ruszczyćówna, bibliotekininkės Maria Zdrojewska, Helena Kadenacówna ir Jadwyga Chrzanowska¹⁷.

Plečiantis bibliotekai augo ir jos finansiniai poreikiai. Lėšų, gaunamų iš Rytų žemių lenkų mokyklų motinėls draugijos centrinės valdybos ir skaitytojų mokesčių, bibliotekos išlaikymui nepakako, todėl stengtasi gauti papildomą finansavimą iš valstybės ar savivaldos fondų. Bibliotekai rimčiausią finansinę paramą skirdavo Lenkijos religinių reikalų ir liaudies švietimo ministerija ir Vilniaus miesto savivaldybė, retkarčiais paremdavo Ministrų tarybos prezidiumas, Darbo ir socialinės rūpybos Vilniaus skyrius, Vilniaus-Trakų, Švenčionių bei Molodečno seimeliai. 1924 m. bibliotekos biudžetą sudarė 15 562 zlotai, 1927 m. – 17 179 zlotai, 1928 m. – 28 554 zlotai, 1930 / 1931 m. – 23 917 zlotai¹⁸.

Bibliotekos biudžeto pinigai buvo skiriami darbuotojų atlyginimams, išlaikyti patalpoms, įsigyti knygoms ir periodiniams leidiniams, tvarkyti knygoms bei kitoms išlaidoms padengti. Pavyzdžiui, 1930 / 1939 ataskaitiniais metais atlyginimams buvo išleisti 12 317 zlotai, patalpų išlaikymui – 6720 zlotai, knygų ir periodinių leidinių įsigijimui – 3177 zlotai, kitoms išlaidoms – 284 zlotai, iš viso 23 522 zlotai¹⁹.

Bibliotekos darbuotojai visą laiką daug dėmesio skyrė jos fondų didinimui. 1930 m. kovo 31 d. biblioteka turėjo 11 247 tomus

14 Lenkiškos markės apyvartoje pasirodė 1917 m. pradžioje. Jas leido Lenkijos vidaus paskolų kasa. Markės liko ir 1918 m. lapkričio 11 d. Lenkijai paskelbus nepriklausomybę. Dėl karo veikslių su bolševikine Rusija ir nuniokojimų šalyje kilo hiperinfliacija. 1924 m. buvo pravesta pinigų reforma, įvesti nauji pinigai – zlotai ir jų šimtoji dalis grašiai. Keičiant pinigus, už 1 800 000 markių buvo mokamas 1 zlotas. Zlotus leido Lenkijos bankas, jie buvo išsų susieti su aukso: 1 zlotas lygus 0,1687 g aukso. Zlotų banknotų nominalai buvo: 1, 2, 5, 10, 20 50, 100, 500 ir 1000 zlotų. Prieiga per internetą: <https://siauliubankas.lt/file/repository/Metiniai-Leidiniai/3%20dalis.pdf>. Žiūrėta: 2020 03 06.

15 Ruszczyćówna L., Biblioteka im. Tomasza Zana..., p. 168

16 Działalność Koła Bibliotecznego im. Tomasza Zana. *Oświata Pozaszkolna*, 1922, R. 2, z. 6, p. 407–408

17 Ruszczyćówna L., Biblioteka im. Tomasza Zana..., p. 169.

18 Ten pat, p. 166–168.

19 Ten pat, p. 167.

knygų, 1932 m. balandžio 1 d. – 12 144 tomus. Iš jų 53 proc. buvo pačios bibliotekos pirkti, 47 proc. dovanoti. Turėdama ribotas lėšas biblioteka pirkdavo pačias reikalingiausias skaitytojams knygas (vadovėlius, klasikų veikalus, žodynus, žinynus, atlasus), kitus gaudavo dovanai iš leidyklų, visuomeninių organizacijų arba privačių asmenų. Pavyzdžiui, pirmaisiais Tomo Zano bibliotekos veiklos metais Lenkų mokytojų draugijos knygynas perdavė bibliotekai 968 tomus vertingų mokslinių veikalų, o 1924 m. likviduojama Jaunimo bičiulių draugija – 500 tomų. Be to, Vilniaus Stepono Batoro universiteto biblioteka nuo 1926 m. perduodavo Tomo Zano bibliotekai dalį jaunimui skirtų knygų, gaunamų iš leidėjų kaip privalomus egzempliorius. Gaunami leidiniai buvo tvarkomi, inventorizuojami ir kataloguojami²⁰.

Skaitytojų skaičius sistemingai augo. 1929/1930 ataskaitiniais metais bibliotekos paslaugomis pasinaudojo 3522 skaitytojai, jų tarpe 1596 gimnazistai, 603 profesinių mokyklų moksleiviai, 364 mokytojų seminarijų klausytojai, 335 Vilniaus Stepono Batoro universiteto studentai, 154 pagrindinių mokyklų mokiniai, 114 paruošiamųjų kursų klausytojų ir 356 įvairių profesijų asmenys, 1930/1931 ataskaitiniais metais bibliotekoje lankėsi 3641 skaitytojas. Daugiausia, kaip ir ankstesniais metais, jais buvo besimokantys jaunuoliai²¹.

20 Ten pat, p. 169–170.

21 Biblioteka i czytelnia im. Tomasza Zana. Rok sprawozdawczy od 1.IV.1929 do 1.IV.1930 r. Polska Macierz Szkolna Z. W. *Sprawozdanie za rok 1929/1930*. Wilno, 1930, p. 12–16; Radlińska H. Biblioteka i czytelnia im. Tomasza Zana w Wilnie. *Oświata i Wychowanie*, 1930, R. 2, z. 8, p. 789–791.

Bibliotekos vadovybė, matydama bibliotekos populiarumą, planavo įsigyti didesnes patalpas, įrengti abonementą (iki to laiko skaitytojai galėjo naudotis knygomis ir žurnalais tiktai vietoje skaitykloje), atidaryti vaikų literatūros skyrių, įsigyti daugiau literatūros užsienio kalbomis. Tačiau tų planų įgyvendinimą teko atidėti dėl kilusios 1929 m. pasaulinės ekonominės krizės, kuri po kiek laiko taip pat apėmė Vilnių ir Vilniaus kraštą. Kadangi krizės metais smarkiai sumažėjo įplaukos į valstybės biudžetą lenkų vyriausybė buvo priversta apriboti paramą visuomeninėms organizacijoms. Tas lietė ir Rytų žemių lenkų mokyklų motinėls draugiją. Sumažėjus valstybės dotacijoms ji turėjo sumažinti ratelių ir jų išlaikomų švietimo bei kultūros įstaigų skaičių beveik per pusę²².

Sunkioje finansinėje būklėje atsidūrė taip pat Tomo Zano biblioteka. Norint išlaikyti šį svarbų Vilniaus švietimo ir kultūros židinį, buvo nutarta įsteigti naują organizaciją – Tomo Zano pagalbos savišvietai draugiją (*Towarzystwo Pomocy w Samokształceniu imienia Tomasza Zana*), kuri turėjo padėti jai išverti sunkius krizės metus ir užtikrinti tolesnę raidą²³. Tačiau

22 Sprawozdanie z działalności Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej Z. W. za rok 1930/1931, LCVA, ap. 23, b. 1594, l. 107–122; Sprawozdanie z działalności Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich w Wilnie za czas od 1-go kwietnia 1934 r. do 31-go marca 1933 r., LCVA, ap. 23, b. 1594, l. 10–11; Wykaz Kół Polskiej Macierzy Szkolnej w województwie wileńskim, Wilno, dn. 9 stycznia 1936 r., LCVA, ap. 23, b. 1594, l. 5; *Polska Macierz Szkolna Z. W. Sprawozdanie za rok 1929/2930*. Wilno, 1930; Kryńska E., *Polska Macierz Szkolna Ziem Wschodnich w okresie II Rzeczypospolitej. Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 2000, nr. 1–2, p. 87–90.

23 Ruszczycówna L., *Biblioteka im. Tomasza Zana...*, s. 169–173; *Statut Towarzystwa Pomocy w Samokształceniu imienia Tomasza Zana*, Wilno, 1932.

ir perėjusi naujos draugijos žinion Tomo Zano biblioteka nenutraukė ryšių su Rytų žemių lenkų mokyklų motinėls draugija, kadangi sukaupė iki 1932 m. balandžio 1 d. fondų dalis ir toliau liko bibliotekoje kaip šios draugijos depozitas. Po 1932 m. balandžio 1 d. įgytos knygos ir kiti spaudiniai buvo laikomi Tomo Zano pagalbos savišvietai draugijos nuosavybe²⁴.

Visuomenės remiama Tomo Zano biblioteka pergyveno sunkiausias krizės metus ir toliau vaidino svarbų šviečiamąjį ir kultūrinį vaidmenį Vilniaus gyvenime. 1936 m. biblioteka persikėlė į naują specialiai jai pastatytą namą Tauro kalno papėdėje, Jokūbo Jasinskio ir Zygmunto Sierakausko gatvių sankirtoje (pastatas iki mūsų laikų neišliko). Namų statyba kainavo 35 000 zlotų. Iškilmingas naujo bibliotekos pastato atidarymas įvyko 1936 m. lapkričio 1 dieną. Vilniaus arkivyskupas Romualdas Jałbrzykowski pašventino patalpas, po to pasakė trumpą prakalbą, kurioje bibliotekos vedamą šviečiamąją veiklą prilygino šviesiam saulės spinduliui, praskaidrinančiam apniukusią dieną. Po arkivyskupo kalbėjęs kunigas S. Miłkowski priminė trumpai bibliotekos istoriją ir padėkojo tiems, kas rėmė jos veiklą. Paskui pasisakė kuratorius M. Godeckis, Rytų žemių lenkų mokyklų motinėls draugijos pirmininkas S. Węślawskis, Vilniaus universiteto bibliotekos direktorius Adomas Łysakowskis. Visi jie pabrėžė bibliotekos svarbą Vilniaus kultūriniam gyvenimui²⁵.

24 Siedlaczek-Szwed A., Towarzystwo Polskiej Macierzy Szkolnej Ziemi Wileńskiej w Drugiej Rzeczypospolitej. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria Pedagogika*, 2008, t. 17, p. 196.

25 Jasiulaniec Kazimierz, Biblioteka im. Tomasza

Naujo pastato pirmame aukšte buvo rūbinė, katalogai, knygų saugykla, kanceliarija, sargo būstas, tualetai, antrame aukšte – keturios skaityklos, galinčios vienu metu aptarnauti 200 skaitytojų. Knygų saugykla galėjo talpinti 50 000 tomų. Tiek knygų biblioteka tada dar neturėjo. 1936 m. balandžio 1 d. jos fonduose buvo 15 135 tomų knygų ir 1055 tomų 287 pavadinimų žurnalų²⁶. Fondai buvo padalinti į šešias grupes: 1. Pagrindinis fondas; 2. Literatūra jaunimui; 3. Periodika; 4. Kartografija; 5. Natos; 6. Albumai ir grafika. Kiekviena grupė buvo atskirai inventorizuojama ir kataloguojama. Be to, T. Zano biblioteka esant reikalui keisdavosi leidiniais su Antaninos ir Elžbietos Žukowskių biblioteka, esančia Adomo Mickevičiaus (dabar Gedimino) gatvėje, Nr. 28. 1932 m. seserys Žukowskos užrašė savo privačią biblioteką Rytų žemių lenkų mokyklų motinėls draugijai su sąlyga, kad pačios joje dirbs kol pajėgs. 1937 m. Žukowskių biblioteka turėjo 12 006 tomus knygų²⁷.

Tomo Zano biblioteka aptarnavo skaitytojus pirmadieniais nuo 13 iki 20 valandos, kitomis darbo dienomis nuo 10 iki 20 valandos vakaro, sekmadieniais ir švenčių dienomis buvo uždaryta. Naudojimasis

Zana w nowym lokalu, 1936, Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau: VUB, RS), f. 47-42/2; Romer [Romer-Ochenkowska] H. Biblioteka i czytelnia im. T. Zana w nowym lokalu, *Kurier Wileński*, 1936 X 25, nr. 293 (3896), p. 12; M. W., Otwarcie Biblioteki im. Tomasza Zana. *Kurier Wileński*, 1936 XI 02, nr. 301 (3904), p. 2.

26 Kalicki T. Biblioteka im. Tomasza Zana w Wilnie. *Bibliotekarz*, 1936-1937, R. 8, nr. 8-10, p. 94, 98.

27 W. Ch. [Walerian Charkiewicz]. Biblioteka im. Tomasza Zana w Wilnie. *Słowo*, 1937 XI 25, nr. 327 (4891), p. 5.

biblioteka buvo mokamas. Mėnesinis skaitytojo mokestis pradžioje siekė 1 zlotą 50 grašių, dieninis – 15 grašių, ekonominės krizės metais mėnesinis mokestis buvo sumažintas iki vieno zloto, o dieninis iki 10 grašių. Moksleiviai mokėjo pusę tos sumos, o patys neturtingiausi buvo nuo jo atleidžiami²⁸.

1936 / 1937 ataskaitiniais metais biblioteka turėjo 2954 skaitytojus, kurie joje apsilankė 30 953 kartus. Daugiausia buvo gimnazijų ir licėjų, profesinių ir pagrindinių mokyklų moksleivių, kiek mažiau studentų, mokytojų seminarijų ir parengiamųjų kursų klausytojų. Suaugusių įvairių profesijų skaitytojų biblioteka tuo metu turėjo 633²⁹.

Jaunuosius skaitytojus domino daugiausia įvairių dalykų (gamtos mokslų, matematikos, filosofijos, istorijos, visuomenės mokslų, kalbotyros, literatūros istorijos) vadovėliai ir klasikų veikalai, taip pat publikacijos apie sportą, turizmą, asmens higieną, bendravimo kultūrą. Vyresnio amžiaus asmenys dažniausiai skaitė specialiąją ir grožinę literatūrą bei periodinę spaudą, laisvai prieinamą Periodikos skaitykloje. Biblioteka prenumeruodavo laikraščius „Dziennik Wileński“ („Vilniaus dienraštis“), „Słowo („Žodis“), žurnalus „Tygodnik Ilustrowany“ („Iliustruotas savaitraštis“), „Ziemia Wileńska“ („Vilniaus žemė“), gaudavo nemokamai iš leidėjų „Oświata i Wychowanie“ (Švietimas ir auklėjimas“),

„Oświata Polska“ („Lenkijos švietimas“), „Oświata Pozaszkolna“ (Užmokyklinis švietimas“), „Przegląd Oświatowy“ („Švietimo apžvalga“), „Przewodnik Oświatowy“ („Švietimo vadovas“) ir panašius leidinius³⁰.

Valstybės ir savivaldos dotacijų, visuomenės paramos bei pasiaukojamo jos darbuotojų darbo dėka Tomo Zano biblioteka per palyginti neilgą laiką tapo svarbiu Vilniaus švietimo ir kultūros židiniu. Tikėtasi, kad netolimoje ateityje jos bazėje gali būti įsteigta didelė viešoji biblioteka, kokia buvo labai reikalinga Vilniaus miestui³¹. Tačiau kilęs 1939 m. rugsėjo 1 d. antrasis pasaulinis karas ir sekančios viena po kitos sovietų ir vokiečių okupacijos sutrukdė tuos planus įgyvendinti. 1944 m. liepos mėnesį vykstant kovoms dėl Vilniaus Tomo Zano bibliotekos pastatas sudegė, o išgelbėta dalis knygų buvo atiduota kitoms bibliotekoms. Dauguma pergyvenusių karą ir okupacijas darbuotojų ir rėmėjų, jų tarpe ilgametė bibliotekos vedėja L. Ruszczycówna po karo išvyko į Lenkiją ir ten tęsė profesinę bei visuomeninę veiklą³². Tačiau vilniečiai išsaugojo atminimą apie tarpukaryje veikusią Tomo Zano vardo biblioteką ir 1999 m. spalio 13 d. Vilniaus savivaldybė nusprendė suteikti tokį pat vardą Vilniaus miesto

28 Ruszczycówna L. Biblioteka im. Tomasza Zana..., p. 171; W. Ch. [Walerian Charkiewicz]. Biblioteka im. Tomasza Zana..., p. 5; Skarżyńska J. Głos czytelniczki Biblioteki im. T. Zana w Wilnie. *Bibliotekarz*, 1936–1937, R. 8, nr. 8–10, p. 100–102.

29 Kalicki T. Biblioteka im. Tomasza Zana..., p. 96–98.

30 Siedlaczek-Szwed A. *Towarzystwo Polskiej Macierzy...*, p. 192.

31 Kalicki T., *Biblioteka im. Tomasza Zana...*, p. 100; Siedlaczek-Szwed A. *Towarzystwo Polskiej Macierzy...*, p. 192–195.

32 *Biblioteki na wschodnich ziemiach...*, p. 610; Ruszczycówna Ludwika (1880 w Bekupiu na Wileńszczyźnie – 1975) bibliotekarka, działaczka oświatowa. *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, red. H. Dubowik, L.J. Malinowski, Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, 2002, p. 343–344.

savivaldybės centrinės bibliotekos filialui, esančiam Šv. Stepono gatvėje, Nr. 23, tuo pratęsdama tarpukario Vilniaus tradiciją³³.

Išvados

Tomo Zano vardo biblioteka Vilniuje buvo įsteigta Rytų žemių lenkų mokyklų motinėls draugijos iniciatyva. Pradžią jai davė atidaryta 1920 m. gruodžio 21 d. Vilniaus

33 Biblioteka im. Tomasz Zana w Wilnie, *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej, drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w. – 1945 r.*, opracował M. Jackiewicz. Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, 2008, p. 61; Prieiga per internetą: Tomo Zano biblioteka, Šv. Stepono g. 23, Vilniaus m., Vilniaus m. sav., LT-03210. <https://www.118.lt/imones/tomo-zano-biblioteka/6457497>. Žiūrėta: 2020 03 07; Galerija. Atidaryta atnaujinta Tomo Zano biblioteka. <https://www.vcb.lt/galerija-atidaroma-atnaujinta-tomo-zano-biblioteka/>. Žiūrėta: 2020 03 07.

Literatūra ir šaltiniai

Biblioteka i czytelnia im. Tomasz Zana. Rok sprawozdawczy od 1.IV.1929 do 1.IV.1930 r. *Polska Macierz Szkolna Z.W. Sprawozdanie za rok 1929/1930*. Wilno, 1930, p. 12–16.

Biblioteka im. Tomasz Zana w Wilnie, *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej, drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w. – 1945 r.*, opracował M. Jackiewicz. Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, 2008, p. 61.

Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej: Informator, red. B. Bienkowska. Poznań: Ministerstwo Kultury i Sztuki Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą, 1998.

Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 roku oraz tablice statystyczne. Warszawa: Nakładem Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych we Lwowie, 1932.

Bogusz J., *Polska Macierz Szkolna Ziem Wschodnich w Wilnie i Ziemi Wileńskiej. Almanach Szkolnictwa Ziemi Wileńskiej 1919–1925*,

Senamiestyje skaitykla, pavadinta „Savišvieta“. Skaitykla pradėjo darbą turėdama 158 knygas ir kelis periodinius leidinius, tačiau, gaudama valstybės, Vilniaus miesto savivaldybės ir visuomenės paramą, sparčiai plėtėsi ir 1923 m. buvo pertvarkyta į Tomo Zano vardo biblioteką. 1925 m. biblioteka gavo erdvesnes patalpas Didžiosios Pohulankos (dabar Jono Basanavičiaus) gatvėje. 1936 m. rudenį biblioteka persikėlė į naują specialiai jai pastatytą namą Tauro kalno papėdėje. Tada ji jau turėjo 15 135 tomų knygų ir 1055 tomų žurnalų. Leidiniai buvo tvarkomi, inventorizuojami ir kataloguojami. Bibliotekos skaitytojais daugiausia buvo moksleiviai, mokytojų seminarijų, parengiamųjų ir kvalifikacijos kėlimo kursų klausytojai. Tokiu būdu ji didžiai pasitarnavo švietimo ir kultūros sklaidai. Biblioteka buvo likviduota II pasaulinio karo metais.

Wilno, 1925, p. 25–33. Czytelnia „Samokształcenie“ Koła Bibliotecznego im. Tomasz Zana PMSz, ul. Św. Anny 7, *Gazeta Wileńska*, 1920 XII 24, nr. 52, p. 7.

Dąbrowski P., *Wileńska działalność społeczno-kulturalna i oświatowa Stanisława Węslawskiego (1896–1942) – przyczynek do biografii*. *Rec Historica*, 2015, t. 39, p. 191–204.

Działalność Koła Bibliotecznego im. Tomasz Zana. *Oświata Pozaszkolna*, 1922, R. 2, z. 6, p. 407–408.

Jasiulaniec Kazimierz, Biblioteka im. Tomasz Zana w nowym

lokalu, 1936, VUB, RS, f. 47–42/2.

Kalicki T. Biblioteka im. Tomasz Zana w Wilnie. *Bibliotekarz*, 1936–1937, R. 8, nr. 8–10, p. 93–100. Kryńska E., *Polska Macierz Szkolna Ziem Wschodnich w okresie II Rzeczypospolitej. Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 2000, nr. 1–2, p. 83–100.

M. W., *Otwarcie Biblioteki im. Tomasz Zana*. *Kurier Wileński*, 1936 XI 02, nr. 301 (3904), p. 2.

Miłkowski Stanisław (1881–1961) ksiądz, kaznodzieja, działacz oświatowy. *Encyklo-*

- pedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, red. H. Dubowik, L. J. Malinowski. Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, 2002, p. 231–232.
- Nabożeństwo za duszę ś. p. Tomasza Zana. *Gazeta Wileńska*, 1920 XII 19, nr. 48, p. 3.
- Nowa placówka, *Gazeta Wileńska*, 1920 XII 28, nr. 53, p. 3.
- Odezwa Polskiej Macierzy Szkolnej. *Gazeta Wileńska*, 1920 XI 14, nr. 19, p. 4.
- Otwarcie czytelnicy „Samokształcenie”, *Gazeta Wileńska*, 1920 XII 19, nr. 48, p. 3.
- Podziękowanie [Zarządu Koła Bibliotecznego im. Tomasza Zana Polskiej Macierzy Szkolnej], 1920 XII 24, nr. 52, p. 7.
- Polska Macierz Szkolna do społeczeństwa polskiego. *Gazeta Wileńska*, 1920 XII 23, nr. 51, p. 3.
- Polska Macierz Szkolna Z.W. Sprawozdanie za rok 1929/1930*. Wilno, 1930.
- Polska Macierz Szkolna Z.W. Sprawozdanie za rok 1924*. Wilno, 1925.
- Polska Macierz Szkolna Z.W. Sprawozdanie za rok 1929/1930*. Wilno, 1930.
- Radlińska H. Biblioteka i czytelnia im. Tomasza Zana w Wilnie. *Oświata i Wychowanie*, 1930, R. 2, z. 8, p. 789–791.
- Reuttówna M. Biblioteki Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich. *Biblioteki wileńskie*, praca zbiorowa pod red. A. Łysakowskiego. Wilno, 1932, p. 179–181.
- Romer [Romer-Ochenkowska] H. Biblioteka i czytelnia im. T. Zana w nowym lokalu, *Kurier Wileński*, 1936 X 25, nr. 293 (3896), p. 12.
- Ruszczycówna L., Biblioteka im. Tomasza Zana. *Biblioteki wileńskie*, praca zbiorowa pod red. A. Łysakowskiego. Wilno, 1932, p. 164–174.
- Ruszczycówna Ludwika (1880 w Bekupiu na Wileńszczyźnie – 1975) bibliotekarka, działaczka oświatowa. *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, red. H. Dubowik, L. J. Malinowski, Bydgoszcz: Towarzystwo
- Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, 2002, p. 343–344.
- Siedlaczek-Szwed A., Towarzystwo Polskiej Macierzy Szkolnej Ziemi Wileńskiej w Drugiej Rzeczypospolitej. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria Pedagogika*, 2008, t. 17, p. 189–197.
- Skarżyńska J. Głos czytelniczki Biblioteki im. T. Zana w Wilnie. *Bibliotekarz*, 1936–1937, R. 8, nr. 8–10, p. 100–102.
- Sprawozdanie z działalności Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej Z.W. za rok 1930/1931, LCVA, ap. 23, b. 1594, l. 107–122.
- Sprawozdanie z działalności Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich w Wilnie za czas od 1-go kwietnia 1934 r. do 31-go marca 1933 r., LCVA, ap. 23, b. 1594, l. 10–11.
- Statut Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich, uchwalony przez Zebranie Organizacyjne w Wilnie, dnia 21 sierpnia 1919 roku, zalegalizowany na zasadzie decyzji Komisarza Generalnego
- Ziem Wschodnich z dnia 7-go listopada 1919 r., LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1594, l. 63–64.
- Statut Towarzystwa Pomocy w Samokształceniu imienia Tomasza Zana*, Wilno, 1932.
- Venclova T. *Vilniaus vardai*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2006.
- W. Ch. [Walerian Charkiewicz]. Biblioteka im. Tomasza Zana w Wilnie. *Słowo*, 1937 XI 25, nr. 327 (4891), p. 5.
- Węslawski Witold (1855–1930), lekarz, działacz społeczny, *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, red. H. Dubowik, L. J. Malinowski. Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, 2002, p. 422.
- Wykaz Kół Polskiej Macierzy Szkolnej w województwie wileńskim, Wilno, dn. 9 stycznia 1936 r., LCVA, ap. 23, b. 1594, l. 5.
- Wypożyczalnia Polskiej Macierzy Szkolnej. *Gazeta Wileńska*, 1920 XII 12, nr. 42, p. 4.